

УДК 316.012 (316.6)

І. О. СВЯТНЕНКО

ГЕНДЕРНА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ: ПРОЕКТ ПРОГРАМИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Статтю присвячено побудові проекту програми емпіричного дослідження статичних та динамічних складників гендерної культури. Соціо-системологічний підхід, який синтезує методологію структурного функціоналізму, структуралізму й символічного інтераціоналізму, дає змогу зробити такі висновки щодо загальних характеристик української гендерної культури. По-перше, гендерний аттрактор цієї культури є представленим відповідною структурою колективного несвідомого, яким є образ Великої Матері-землі. По-друге, гендерні ідентичності чоловіків і жінок в українській гендерній культурі формуються переважно як розщеплені (трансфігуровані). По-третє, матрімоніальна нуклеарна сім'я в умовах української гендерної культури набуває діадичної форми.

Ключові слова: гендерний аттрактор, гендерна місія, гендерна ідентичність, гендерний світогляд, гендерна спрямованість, гендерний характер, гендерні сценарії, гендерні норми.

В українському суспільстві є поширеними явища гендерної нерівності, які в буденному житті маскуються під свою протилежність, тобто гендерну рівність та відповідну їй ідеологію позірною егалітаризму. Як чоловіки, так і жінки керуються подвійними гендерними стандартами й сценаріями, що знаходять своє заломлення в руйнівних щодо обох статей соціальних сценаріях поведінки. Означені стандарти й сценарії є частково зафіксованими в чинному українському законодавстві (правових нормах), частково представлені в моральних нормах (нормах соціальної моралі).

Проблема дослідження полягає в суперечності між науковими оцінками української гендерної культури як патріархатної (біархатної) та її фактичним матріархально-сексистським наповненням. Ця суперечність має наслідком викривлену оцінку стану гендерних відносин і потребує свого розв'язання шляхом опрозорення відповідних емпіричних проявів генікократичного гендерного расизму, матріархального сексизму та андроцидарної спрямованості сценаріїв гендерної поведінки, реалізація яких створює передумови для скорочення чисельності населення та зниження якості його життя.

Статтю присвячено побудові проекту програми емпіричного дослідження статичних та динамічних складників гендерної культури.

Поняттєвий апарат дослідження представлено в монографії Ю. Романенка «Етнічна ідентичність: соціосистемологічний вимір геополітики». На основі поданої в цій праці моделі «культура-соціум-психіка-тіло» автором розроблено модель гендерної культури, яка складається з елементів трьох груп (див. нижче). Теоретико-методологічні засади дослідження викладено в працях Є. Балабанової, Дж. Батлер, Т. Бендас,

С. де Бовуар, Г. Бондар, О. Горошко, Дж. Мітчел, О. Новостолова, Н. Чодороу та ін. [1–23].

Дослідження зазначених фахівців у галузі соціології та психології гендеру, гендерної культури стосуються різних аспектів гендерної ідентифікації і емансипації, матріархату і патріархату, андроциду і матріархального расизму і сексизму, гомофобії тощо. Допоміжними щодо дослідження можна вважати праці Ю. Романенка, Г. Бондар, В. Крячка [7; 12; 19–20], у яких висвітлено проблеми української етнічної ментальності та її впливу на гендерну культуру, її окремі явища, зокрема гендерну дискримінацію, що впливає з геніколатрії, матернолатрії та андроцидарного матріархату.

Метою статті є побудова проекту програми емпіричного дослідження гендерної культури України. Завданнями статті є визначення об'єкта, предмета, мети, робочих гіпотез емпіричного дослідження, теоретична та емпірична операціоналізація ключових понять, необхідних для побудови опитувальника (анкети).

Об'єкт дослідження – гендерна культура України.

Предмет дослідження – особливості статичних та динамічних складників гендерної культури України.

Мета дослідження – побудова інтегрованої моделі взаємодії статичних та динамічних складників гендерної культури України.

Робочі гіпотези дослідження.

1) змістом гендерного атрактору як центруючого складника гендерної культури України є переважання геніколатричних та матріархальних складників;

2) гендерні місії різних ідентичностей в гендерній культурі України є субмісивними щодо геніколатрії й матріархату;

3) гендерні ідентичності в гендерній культурі є, високоюмовірно, розщепленими й дифузними, оскільки містять неінтегровані одне з одним матріархальні і патріархальні, фемінні і маскулінні компоненти;

4) гендерний світогляд (карта векторів активності осіб чоловічої та жіночої статі) є базованим на філософії та ідеології матріархального гендерного расизму та сексизму, яка припускає спрямований і неспрямований андроцид;

5) гендерні спрямованості осіб чоловічої статі є переважно субмісивними щодо спрямованостей осіб жіночої статі, що означає визначення векторів активності чоловіка на основі інтересів матріархальної сім'ї;

6) ціннісні орієнтації обох гендерних груп (чоловічої та жіночої) є зміщеними на мікрорівень соціальних відносин і фактично збігаються з потребами матріархальної сім'ї;

7) ієрархії цінностей у гендерній культурі формуються на емоційно-чуттєвих засадах, що зумовлює переважання ознак стихійності, ситуаційної залежності, мінливості і їх фактичне витіснення ціннісними гетерархіями;

8) статусно-рольові ієрархії в гендерній культурі є сформованими так, що діти й жінки виявляються вищими за чоловіків; представники маргінальних та девіантних гендерних груп посідають найнижчі місця в гендерній стратифікації;

9) гендерні характери є зміщено-фемінізованими в чоловіків та зміщено-маскулінізованими в жінок (при виборі належних рис) та розщепленими (при виборі фактичних рис);

10) в гендерних сценаріях має місце фактична віктимізація чоловіків, що є наслідком прищепленого їм у процесі соціалізації мазохізму та нарцисизму;

11) нормативні вимоги щодо чоловіків у гендерній культурі України є жорсткішими, порівняно із жінками; щодо чоловіків та жінок припускаються подвійні стандарти при застосуванні санкцій за ті чи інші вияви девіантної поведінки (безвідносно до сфери діяльності, в якій вони мають місце).

Завдання емпіричного дослідження.

1) довести переважання геніколатричних та матриархальних складників у гендерному атракторі;

2) розкрити й пояснити субмісивність місій різних гендерних груп щодо геніколатрії та матриархату;

3) продемонструвати розщепленість і дифузність ідентичностей ключових гендерних груп;

4) продемонструвати, довести й пояснити прояви расизму та сексизму як складників гендерної філософії й ідеології, яка припускає спрямований і неспрямований андроцид;

5) довести й пояснити субмісивність (підлеглість, залежність) гендерних спрямованостей осіб чоловічої статі щодо осіб жіночої статі;

6) продемонструвати, розкрити та пояснити визначення векторів активності чоловіків на основі інтересів матриархальної сім'ї;

7) розкрити і пояснити емоційно-чуттєву зумовленість ціннісних орієнтацій у гендерній культурі та їх гетерархічну структурованість;

8) продемонструвати та пояснити вищість жінок і дітей як гендерних груп щодо чоловіків та маргінальних (девіантних) гендерних груп у гендерній стратифікації;

9) продемонструвати, розкрити й пояснити розщепленість (зміщену фемінізованість і маскулінізованість) у чоловіків та жінок у гендерному характері двох базових статевих груп;

10) охарактеризувати, описати та пояснити гендерну віктимізацію чоловіків як наслідок щеплення диспозицій мазохізму та нарцисизму;

11) довести й пояснити подвійні стандарти щодо чоловіків та жінок при застосуванні санкцій за ті чи інші вияви девіантної поведінки, а також вищу жорсткість нормативних вимог щодо чоловіків порівняно із жінками.

Теоретичне визначення та емпірична інтерпретація основних понять дослідження

У теоретичній та емпіричній інтерпретації понять автор виходить із соціосистемологічної моделі Ю. Романенка, яку було обґрунтовано в монографії зазначеного автора. Відповідно до логіки цієї моделі, гендерна культура містить три групи елементів, які виконують три групи функцій.

Ці елементи поділяються на:

1) центруючі (задають центри аксіостазиси гендерної культури):

1.1. *гендерний атрактор* (виходячи з поліетнічності культури в Україні – гендерні атрактори);

1.2. *гендерну місію* (гендерні місії);

1.3. *гендерну ідентичність* (гендерні ідентичності);

1.4. *гендерний світогляд* (визначає відповідний ідентичності континуум (в термінології Ю. Романенка – часопростір);

2) вертикалізуючі (задають ієрархічну будову гендерної культури):

2.1. *гендерну спрямованість* (визначає напрями активності ідентичності в межах її карти світу);

2.2. *гендерну ієрархію (гетерархію) цінностей* (відповідає за визначення просторово-часової послідовності руху в межах спрямованості (резервування та розподіл часу й простору щодо різних духовно-матеріальних, соціальних та інших об'єктів);

2.3. *статусно-рольову ієрархію*, яка виступає культурною моделлю стратифікації соціогендерних груп і відповідає гендерній ієрархії цінностей.

3) ординалізуючі (упорядковуючі):

3.1. *гендерний характер* як метасценарій спрощення психіки особи шляхом її ототожнення з однією або декількома (частіше – декількома) образами соціальних груп у статусно-рольовій ієрархії;

3.2. *гендерні сценарії* (скрипти) інтегровані поведінкові репертуари, які визначаються характером;

3.3. *гендерні норми* (патерни цілепокладання) – зразки порядкування окремих дій у межах гендерних скриптів на основі контролю за результатами (зіставлення сценарно-запланованого й фактично-досягнутого).

Емпірична операціоналізація ключових понять дослідження

Емпірична операціоналізація ключових понять дослідження може бути подана у вигляді табл. 1.

Обґрунтування проекту вибірки. Вибіркова сукупність складається з 600 респондентів, опитаних у містах Києві, Дніпрі, Івано-Франківську (кількість респондентів у кожній з підгруп становить 200 осіб, з них: чоловіків – 270 осіб, жінок – 330 осіб). Вибірка є стратифікованою за п'ятьма ознаками: стать, вік, етнічна ідентичність, гендерна ідентичність, регіональна ідентичність.

Таблиця

Емпірична операціоналізація ключових понять дослідження

Ключове поняття дослідження	Оціночна шкала	Запитання в опитувальнику
<i>Гендерний атрактор</i>	Шкала матернолатричнос-ті/патернолатричності: жінка як богоподібна (янголоподібна) істота; жінка як істота, що має першість (вищість) над чоловіком; жінка як істота, залежна щодо чоловіка	1
<i>Гендерна місія</i>	шкала вищості/субординованості/-рівності: гендерний расизм/гендерна уязлеженість/гендерна рівність	2–3, 19
<i>Гендерна ідентичність</i>	Маскулінні ідентичності; фемінні ідентичності; змішані (дифузні, розщеплені) ідентичності; міноритарні та девіантні ідентичності (геї, лесбійки)	17
<i>Гендерний світогляд</i>	Андроцентризм/генікоцентризм, андроцид	12
<i>Гендерна спрямованість</i>	Гендерна автономність/гендерна субмісивність	19
<i>Гендерна ієрархія цінностей</i>	Мікрорівневі цінності/мезорівневі цінності/макрорівневі цінності	14
<i>Статусно-рольова ієрархія</i>	Чоловіки/жінки/діти	8, 18
<i>Гендерний характер</i>	Маскулінність/фемінність, квазімаскулінність/квазіфемінність	15–16
<i>Гендерні сценарії</i>	Гендерна віктимізація	6–7, 9, 11
<i>Гендерні норми</i>	Єдині стандарти/подвійні стандарти	4–5, 13, 20

Методи збору соціологічної інформації. Методами збору соціологічної інформації автором обрано дві різновиди опитування: а) анкетне опитування за стандартизованим опитувальником; б) напівструктуроване глибоке інтерв'ювання з опитувальником, що містить навідні запитання без стандартизованих відповідей.

Висновки. Соціо-системологічний підхід, який синтезує методологію структурного функціоналізму, структуралізму й символічного інтеракціонізму, дає змогу зробити такі висновки щодо загальних характеристик української гендерної культури.

По-перше, гендерний атрактор цієї культури є представленим відповідною структурою колективного несвідомого, яким є образ Великої Матері-землі. Сама по собі ця структура соціетальної психіки (колективного несвідомого) набуває інституційної форми через систему гендерної соціалізації на всіх її рівнях (соціалізація в рамках сім'ї, у закладах дошкільної, середньої та вищої освіти). Визначення гендерної місії чоловіків щодо місії жінок можна визначити як гендерну субмісивність, з якою кореспондує жінкозалежний статус чоловіків як спільноти, яка має здійснювати щодо жінок і дітей допоміжні (а не провідні, лідерські) функції.

По-друге, гендерні ідентичності чоловіків і жінок в українській гендерній культурі формуються переважно як розщеплені (трансфігуровані), що відтворює відповідну суперечливість соціогендерної поведінки в аспекті атрибутування в жінок чоловічих прав і обов'язків та відповідних соціальних експектацій гендерної поведінки; у поведінці чоловіків переважає, відповідно, пасивно-фемінна складова, чому сприяє модель виховання, спрямована на порушення кордонів особистості й легітимізації її в гендерній культурі завдяки гіперпротективності матерів щодо чоловіків (патерн, який знаходить продовження в шлюбі у вигляді гіперпротекції жінок щодо чоловіків). Таким чином, гендерна трансфігурація в міжособистісних партнерських і шлюбно-сімейних відносинах сприяє викривленню гендерної свідомості на догоду ідеології матріархального расизму й сексизму.

По-третє, матрімоніальна нуклеарна сім'я в умовах української гендерної культури набуває діадичної форми, тобто класична тріадна схема стосунків у сім'ї (батько-мати-дитина) замінюється на діадну за рахунок сценарію периферізації-витіснення чоловіка за межі сімейного простору й позиціонування його як суб'єкта обслуговуючої діяльності щодо забезпечення споживчих проектів матері та дитини.

Список використаної літератури

1. Балабанова Е. Зависимость женщины: теоретические подходы к изучению. *Гендерные исследования*. 2000. № 4. С. 266–277.
2. Батлер Дж. Чисто культурное. *Введение в гендерные исследования*. Харьков, Санкт-Петербург, 2001. Ч. 2. С. 289–306.
3. Безант А. Человек и его тела. Магнитогорск : Амрита-Урал, 1996. С. 206–216.
4. Бендас Т. В. Гендерная психология : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 431 с.
5. Берн Ш. Гендерная психология. Санкт-Петербург : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. 320 с.
6. Бовуар С. де. Второй пол. Санкт-Петербург : Алетейя, 1997. 356 с.
7. Бондар Г. Г. Соціокультурні засади концептуалізації гендерної нерівності в українському суспільстві : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.01. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2012. 266 с.
8. Гомофобия. *Словарь гендерных терминов*. URL: <http://a-z-gender.net/homofobiya.html> (дата обращения: 14.12.2017)
9. Гомофобия. *Национальная психологическая энциклопедия*. URL: <https://vocabulary.ru/termin/mizandrija.html> (дата обращения: 14.12.2017)
10. Горошко Е. Гендерная проблематика в языкознании. *Введение в гендерные исследования*. Харьков, Санкт-Петербург : Метадон, 2001, Ч. 1. с. 508-543.
11. Кауфман М. От плоти к стали: маскулинность как коллективная галлюцинация. *Гендерная педагогика и гендерное образование в странах постсоветского пространства* : сб. материалов междунар. летней школы. 2001. Иваново, 2002. С. 20–49.
12. Крячко В. І. Українська ментальність: соціодагностичний аспект : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.01. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2010. 216 с.
13. Мизандрия. *Национальная психологическая энциклопедия*. URL: <https://vocabulary.ru/termin/homofobija.html> (дата обращения: 14.12.2017)
14. Мизандрия. *Словарь гендерных терминов*. URL: <http://a-z-gender.net/mizandriya.html> (дата обращения: 14.12.2017)

15. Митчелл Дж. Женская сексуальность. Жак Лакан и école freudienne. *Введение в гендерные исследования*. Харьков; Санкт-Петербург: Метадон, 2001. Ч. 2. С. 534–560.
16. Лауретис Т. де. Риторика насилия. Рассмотрение репрезентаций и гендера. *Антология тендерной теории*. Минск: ПроPILEI, 2000. С. 347–373.
17. Новоселов О. Женщина: учеб. для мужчин. URL: <http://humans-ethology.com/#reader1> (дата обращения: 14.12.2017)
18. Розя Ю. Ю. Смертність в Україні: теоретико-соціологічний аспект: дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.01. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2013. 218 с.
19. Романенко Ю. В., Святненко І. О., Зінченко А. А. Візуалізації в медійно-комунікаційному просторі: соціо-системологічний підхід: монографія. Київ: Вид-во ІМВ, 2014. 436 с.
20. Романенко Ю. В., Святненко І. О., Поцелуйко А. О., Ташенко А. Ю., Медведева Ю. Ю. Етнічні ідентичності в дзеркалі тілесності та практик харчування: монографія. Київ: Вид-во ДУТ, 2015. 437 с.
21. Ходоров Н. Воспроизводство материнства: психоанализ и социология пола. *Антология гендерной теории*. Минск: ПроPILEI, 2000. С. 29–76.
22. Freeman J. The social construction of the second sex. *Roles Women Play: Readings towards women's liberation* / ed. by Michele Garscof. Belmont, California: Brooks. Cole, 1971. 229 p.
23. Cahill S. E. Becoming Boys and Girls: Ph.D. dissertation. Department of Sociology, University of California, Santa Barbara, 1982. 158 p.

Стаття надійшла до редакції 26.12.2017.

Святненко І. А. Гендерная культура Украины: проект программы эмпирического исследования

Социо-системологический подход, который синтезирует методологию структурного функционализма, структурализма и символического интеракционизма, позволяет сделать следующие выводы относительно общих характеристик украинской гендерной культуры. Во-первых, гендерный аттрактор этой культуры является представленным соответствующей структурой коллективного бессознательного, которым является образ Великой Матери-земли. Во-вторых, гендерные идентичности мужчин и женщин в украинской гендерной культуре формируются преимущественно как расцепленные (трансфигурованные). В-третьих, матримонимальная нуклеарная семья в условиях украинской гендерной культуры приобретает диадическую форму.

Ключевые слова: гендерный аттрактор, гендерная миссия, гендерная идентичность, гендерное мировоззрение, гендерная направленность, гендерный характер, гендерные сценарии, гендерные нормы.

Sviatnenko I. Gender Culture of Ukraine: Draft of Empirical Research Program

The sociological and systemological approach that synthesizes the methodology of structural functionalism, structuralism and symbolic interactionism, allows us to draw the following conclusions about the general characteristics of Ukrainian gender culture.

First, the gender attractor of this culture is represented by the corresponding structure of the collective unconscious, which is the image of the Great Mother Earth. In itself, this structure of the societal psyche (the collective unconscious) acquires an institutional form through the system of gender socialization at all its levels (socialization within the family, in institutions of preschool, secondary and higher education). The definition of the gender mission of men in relation to the mission of women can be defined as gender subfamily, from which the dependent status of men as a community derives, which should provide auxiliary (rather than leading, leadership) functions for women and children.

Secondly, the gender identities of men and women in Ukrainian gender culture are mainly formed as split (transfigured), which recreates the corresponding inconsistency of sociogenetic behavior in the aspect of attributing women's rights and responsibilities to women and the corresponding social expectations of gender behavior; In the behavior of men, the passive-feminine component, respectively, is favored by the passive-feminine component, which is promoted by the model of education aimed at violating the boundaries of the individual and legitimized in the gender culture due to maternal hyperprotection against men (a pattern that continues to be in the form of hyperprotection women against men). Thus, gender transfiguration in interpersonal partnership and marriage-family relations contributes to the distortion of gender consciousness for the sake of the ideology of matriarchal racism and sexism.

Thirdly, the matrimonial nuclear family under the conditions of Ukrainian gender culture acquires a dyadic form, that is, the classical triple scheme of relations in the family (father-mother-child) is replaced by a dyadic one due to the scenario of peripheralization-displacement of the husband beyond the family space and positioning it as the subject of servicing activities for the provision of consumer projects for mother and child

Key words: *gender attractor, gender mission, gender identity, gender outlook, gender focus, gender, gender scenarios, gender norms.*